

TEK PARTİ DÖNEMİNDE BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ

Arş. Gör. Ahmet ÖZTÜRK
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İletişim Fakültesi

Giriş

Cumhuriyetin kurulmasından sonraki basın-iktidar ilişkileri ve basın özgürlüğü alanındaki gelişmeler, Türkiye'nin yaşadığı yeniden yapılanma sürecinde geçirdiği aşamalara paralel olarak iki dönem halinde incelenebilir. Gerek Cumhuriyetin kuruluşundan İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar süren tek parti döneminde, gerekse 1946'dan sonra başlayan demokratikleşme sürecinde yaşanan sosyo-ekonomik buhranlar, siyasî iktidarı kullananlar tarafından, basın özgürlüğünün kısıtlanma gerekçesi olarak gösterilmiş ve toplum tarafından da bu yönde değerlendirilmiştir.

1. TEK PARTİ YÖNETİMİNİN KURULMASI

Millî Mücadelenin kazanılmasından sonra, altı yüzyıllık imparatorluğun yıkıntıları üzerine genç Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş, ancak Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte hemen hürriyetçi demokrasiye geçilememiştir. Cumhuriyetin ilân edildiği 1923'ten, çok partili sistemin fiilen işlemeye başladığı 1946 yılına kadar, ülke tek parti yönetimiyle idare edilmiş, özgürlükçü ve plüralist demokrasiyle pek bağdaşmayan bu yönetim biçimi, özgür basının oluşmasına olanak tanımamıştır. Nitekim Atatürk de, 1 Aralık 1921'de yaptığı bir konuşmada kurulan hükümetin demokratik bir hükümet olmadığını, bilimsel açıdan hiçbir kategoriye girmediğini bizzat açıklamıştır(1).

Millî Mücadele kazanılmış, Lozan Konferansıyla bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu dünyaya ilân edilmiş, ancak bu, Batı dünyası ile Türkiye arasında her alanda açılan mesafenin kapanması için yeterli olmamış, yeni bir sosyal yapı oluşturabilmek için yapılacak devrimler gerek siyasî alanda, gerekse basında muhalefetsiz bir dönemi zorunlu kılmıştır. Geriye dönüş sendromu bunda önemli rol oynamıştır. Jacoben eğilim ve baskıların

siyasal sisteme hakim olduğu bu dönemde, siyasal otorite gerçekleştirilecek devrimleri kutsallaştırmış, demokratikleşme alanındaki cılız gelişmeleri sürekli denetim altında tutmuştur. Gerçek anlamda demokrasiye ve sivil topluma bu sürecin sonunda ulaşılması hedeflenmiştir(2).

Cumhuriyet kurulmasına rağmen, tek partili rejimin demokratik olup olmadığı, otoriter veya totaliter rejim kapsamında mı ele alınması gerektiği sürekli bir tartışmanın konusunu oluşturmuştur. Tek partili bir yönetim bulunmasına rağmen, yasal açıdan başka partilerin kurulmasına engel bulunmaması, siyaset bilimcilerini, bu kendine özgü rejime ad bulmaya yöneltmiştir. Yasak olmamasına rağmen, siyasî konjektürün başka bir partinin faaliyetine imkân vermemesi, Türk Tek Parti yönetiminin ılımlı bir tanımla izahını sağlamıştır.

S. P. Huntigton'un tek parti sistemlerini, "Dışlayıcı tek parti sistemi" ve "Devrimci tek parti sistemi" ayırımı içinde, Türk Tek Parti yönetimini devrimci değil, "dışlayıcı" kategorisi içinde değerlendirmiştir(3). 23 yıllık fiili tek parti dönemindeki, başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen, başka parti kurma çabaları bu tezi güçlendirmiştir.

M. Duveger'in Türk Tek Parti sistemini incelemesinde aynı doğrultuda sonuçlar çıkardığını görmek mümkündür. Duveger, Türkiye'deki tek parti yönetiminin bir ideal olarak alınıp uygulanmadığını, geçici ve üzüntü verici bir zorunluluktan kaynaklandığını, bunun totaliter klasik tek parti sisteminden ayrı tutulması gereğinden söz etmiştir(4).

Gerçekten, Cumhuriyetin kurulmasından, ölümüne kadar geçen onbeş yıl içinde Atatürk'ün çoğulcu demokrasiye ulaşma hedefi hiçbir zaman değişmemiştir.

2. DEMOKRATİKLEŞME ÇABALARI VE BASIN

Cumhuriyetin ilk yıllarında, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile girişilen çok partili demokrasi denemesi, Şeyh Said isyanının ardından çıkarılan Tahrir-i Sükûn Kanunu ile başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 1930 yılında bu kez Serbest Fırka ile aynı deneme gerçekleştirilmek istenmiş, ancak bu da başarısız bir girişim olarak kalmıştır. Bu dönemde *Vatan*, *Tanin*, *Tevhid-i Efkar* ve *Adana Tokgöz* gazeteleri Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını, *Son Telgraf* ve *Yeni Sabah* gibi gazeteler de Serbest Fırka'yı destekledikleri için demokratik anlayışla bağdaşmayan sert cezalarla karşılaşmışlardır(5).

Çok Partili demokratik rejim için bir önsafha olarak kabul edilen tek parti döneminin kendine özgü koşullarından siyasal partiler, sendikalar, dernekler ve diğer baskı grupları gibi basın da, salt kendisine karşı olmamakla birlikte muhalefeti yasaklayıcı düzenlemelerden olumsuz yönde etkilenmiştir.

Tek parti döneminin başında basının tâbi olduğu yasal ve anayasal düzenlemeler basın özgürlüğü adına olumlu kabul edilebilir. Birinci TBMM'nin hazırladığı 20 Nisan 1924 tarihli "Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu'nun 77 . maddesiyle "Matbuat Kanun dairesinde serbesttir ve neşir edilmeden evvel etftiş ve muayeneye tâbi değildir" hükmü getirilerek, basının sansür edilemeyeceği anayasal güvence altına alınmıştır. Bu hüküm 1876 tarihli Kanunu Esâsiye'nin 12. maddesinde ifade edilen "*Matbuat kanun dairesinde serbesttir*" hükmüne sansür yasağını da ekleyerek olumlu şekilde geliştirmiştir.

3. REJİM ALEYHİNDEKİ GELİŞMELER VE MUHALEFETİN YASAKLANMASI

Cumhuriyetin kurulmasından sonra başlatılan devrimlerin en önemli olan hilafetin kaldırılması tartışmaları, Türk siyasî hayatında belirleyici bir niteliğe sahip olmuştur. Hilafetin kaldırılması isteğini içeren Ağa Han ile Emir Ali'nin İsmet Paşa'ya yazdıkları mektup, İsmet Paşa'ya ulaşmadan önce üç İstanbul gazetesinde yayımlanması, siyasî otoritenin büyük tepkisini çekmiştir. Bu gelişmenin ardından Kurtuluş Savaşı'ndan sonra 1923 Mayısında faaliyeti durdurulan İstiklâl Mahkemeleri 8 Aralık 1923'te tekrar muhalefetin varlığına rağmen işlemeye başlamıştır(7).

Cumhuriyetin kurulmasından sonra gerçekleştirilen devrimlerin ve izlenen politikaların özüne uygun fikirleri yazan ve savunan yayın sahipleri ve yazarlar yönetime dahil edilerek ödüllendirilmişlerdir. Bunlar, gazeteciliği ve milletvekilliklerini birlikte yürütmüşlerdir. Yunus Nadi, Falih Rıfkı Atay, Necmettin Sadak, Hakkı Tarık Us-Asım Us kardeşler, bu dönemin gazeteci-politikacıları olmuşlar, politikacı yönleri ağır basınca, basın özgürlüğünün ateşli savunucuları olamamışlardır(8).

Cumhuriyet tarihinde siyasal alanda ve basında kısıtlamalar getiren ilk önemli kanun olan Tahrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkarılmasına sebep olan olay, Palu'lu Sait adlı bir Kürt Şeyhinin başlattığı Şeyh Sait isyanıdır. Bundan önce Nasturî İsyanı olmuş, İnönü Hükümeti bunu bastırmıştır. 13 Şubat 1925'te başlayan Şeyh Sait isyanını Fethi Bey hükümeti başlangıçta önemsememiş, ancak kısa bir süre sonra olayın vahâmeti anlaşılmış, Atatürk Fethi

Bey hükümetini görevden alarak İsmet İnönü'yü tekrar Başbakanlığa getirmiş, birlikte isyanı basturmak için yaptıkları planda, basını ve muhalefeti susturmak konusunda görüş birliğine varmışlardır. Başbakan İsmet İnönü, basın ve muhalefeti "Din elden gidiyor" diyerek halkı ayaklandırmakla suçlamıştır (9). 4 Mart 1925'te Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarılmıştır.

3.1. Takrir-i Sükûn Kanunu

Cumhuriyetin ilân edildiği günlerde Türk Basını olukça özgür bir ortamda yayın faaliyetine devam etmiş, ne var ki bir süre sonra rejime muhalif hareketler yoğunlaşınca, siyasal alandaki kısıtlamalar, basına da yansımış, yeni bir suskunluk dönemi başlamıştır.

Siyasal alanda basına kısıtlamalar getiren ilk önemli kanun olan Takrir-i Sükûn'un çıkarılmasına neden teşkil eden Şeyh Sait ayaklanmasından önce Nasturi ayaklanması olmuş, İnönü hükümeti bunu bastırmıştır. Bu isyanı basturmak için görevlendirilen askerî birlikten bazı subaylar kaçmışlar, yanlarında 351 er, 10 otomatik, 380 normal tüfek de götürmüşlerdir. Nasturi isyanında adı geçen Kürt şeyhlerinden biri de Palu'lu Sait'tir(10).

Şeyh Bait, 13 Şubat 1925'de isyan bayrağını açmış, Fethi Bey hükümeti ayaklanmayı önemsemeyerek basit bir "eşkiyalık olayı" olarak değerlendirmiş, ancak durumun böyle olmadığı kısa bir süre sonra anlaşılmıştır(11).

Fethi Bey Hükümeti'nin olaya yaklaşımını benimsemeyen Atatürk, hükümeti görevden alıp, İsmet İnönü'yü tekrar Başbakanlığa getirmiş, birlikte isyanı basturmak için yaptıkları planda, muhalefeti ve basını susturma konusunda görüş birliğine varmışlardır. Başbakan İsmet İnönü, basın ve muhalefeti "Din elden gidiyor" diyerek halkı ayaklandırmakla suçlamışlardır(12)

Şeyh Sait isyanının bastırılmasından sonra da bu kez devrimlerin devamı ile basın ve muhalefetin susturulması arasında tercih yapmak gerekmiş, devrimlerin tamamlanması ve başarıya ulaştırılması görüşü ağırlık kazanmış ve bu, muhalefetin varlığına ve basın özgürlüğüne tercih edilmiştir. Takrir-i Sükûn Kanunuyla, hürriyetlerin kaldırılıp, devrimlerin gerçekleştirilmesi sağlanmış, Cumhuriyet tehlikeyle karşılaşınca, çok partili hayat askıya alınmıştır (13).

Takrir-i Sükûn Kanunu'nun basın özgürlüğü açısından önem arzeden

1. maddesi şöyle düzenlenmiştir: "*İrticaa, isyana ve memleketin nizam-ı içtimaîsini ve huzur ve sükûnu ve emniyet ve tahrikât ve teşrikât ve teşebbûsat ve neşriyatı hükümet, Reis-i Cumhuriun tasdiki ile re'sen ve idareten men'e mezundur.*" Bu hüküm, basın özgürlüğünü tamamen ortadan kaldırmıştır(14). Bu kanun, hükümete yargı organı kararı olmaksızın siyasî partileri ve gazeteleri kapatabilme yetkisi veriyordu.

Sıkıyönetim Kanunu'ndan bile daha ağır şartları içeren Takrir-i Sükûn Kanunundan sonra 1927 yılında "Küçükleri Zararlı Neşriyattan Koruma Kanunu" çıkarılmış, 1930 yılında Ankara'lı gazeteciler, "Türk Gazeteciler Birliği"ni kurmuşlardır.

4. CUMHURİYET DÖNEMİNİN İLK MATBUAT KANUNU

Cumhuriyet döneminin ilk matbuat kanunu, 27 Temmuz 1931'de yürürlüğe girmiştir. Matbuat Kanunu, ilk şekli ile yayımlandığında gazete çıkarma konusunda, kanununun istediği bilgileri içeren beyannâmenin mahallin en büyük mülkî amirine verilmesini yeterli görürken, 1938'de yapılan değişiklikle siyasî nitelikli gazete ve dergi çıkarma, "Para depo etme koşulu"na bağlanmış "Beyannâme Sistemi" yerine "Ruhsatnâme alma Sistemi" getirilmiştir.

Matbuat Kanunu'nun 50. maddesi, basın özgürlüğünün bu dönemde bulunmadığını tescil eder niteliktedir. "*memleketin umumî siyasetine dokunacak neşriyattan dolayı icra vekilleri heyeti kararıyla gazete veya mecmuanın neşrine devam edeneler hakkında 18 madde hükmü tatbik edilir. Bu suretle kapatılan bir gazetenin mes'ulleri tatil müddetince başka bir isim ile gazete çıkaramazlar*" hükmü taşıdığı muğlak ifade ile basın özgürlüğünü tamamen ortadan kaldıracı nitelikteydi(15).

1934 yılında "Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu" çıkarılmış, 25 mayıs 1935 günü Birinci Basın Kongresi toplanmış, bu kongrede hükümetçe teşvik ve telkin edilen mecburî meslek örgütü kurulması teklifi kabul edilmiş, bu karar doğrultusunda 27 Haziran 1938'de "Basın Birliği"ni kuran kanun kabul edilmiş, buna göre gazetecilik yapabilmek için, hükümetin denetimi altındaki "Basın Birliği"ne üye olmak, daha doğrusu, üye kabul edilmek koşulu getirilmiş ve 19 Temmuz 1939' olağanüstü kongresi toplanmıştır. Yasayla kurulan Basın Birliği, basının kendi kendi denetlenmesinden çok, hükümete, basın ve yayın organları ve aynı zamanda basın mensupları üzerinde tek yönlü propaganda ve baskı yapma olanağı sağlamıştır (16). Basın

Birliği'nin kurulmasında, 1930'lu yıllarda Avrupa'da yayılmakta olan faşizm akımının Türkiye'de de hissedilmeye başlamasının önemli etkisi olmuştur.

5. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞININ BASINA ETKİSİ

1939 yılında İkinci Dünya Savaşı başlayınca, devletin bu dönemde izleyeceği politika konusunda basını aydınlatmak amacıyla, Dışişleri Bakanlığı İstihbarat Şubesi Müdürü görevlendirilmiştir (17). Ne var ki, savaş boyunca, basın Türk Hükümeti'nin yaptığı çok kısa ve resmî açıklama ve bildirilerin dışında hiçbir serbest ve detaylı haber ve yazı yayınlamamıştır. Bu dönem basında daha çok politika dışı, sağlık ve eğitim gibi genel nitelikli haberler ağırlıklı yer işgal etmiştir(*).

Özellikle Atatürk'ün ölümünden sonra, ülkenin Millî Şef'le yönetildiği 1938-46 yılları arasında siyasal otoritenin basın üzerindeki baskıları büyük boyutlara ulaşmış, resmî açıklamaların dışında siyasî haberler basında yer almamış, hükümet hangi haberlerin, hangi yorumların, resimlerin ne şekilde yayınlanacağına kadar herşeye müdahale etmiştir. Millî Şef ile ilgili her türlü haberlerin büyük punto ve resimlerle verilmesi mecburiyet haline getirilmiştir(**). Bu dönemde de özgür bir basından değil, tamamen hükümetin kontrolünde olan güdümlü bir basından söz etmek olasıdır.

Bu dönemde kapatılan gazete, hapse mahkum olan gazeteci sayısı oldukça fazladır. sadece 1940-42 yılları arasında 25 gazeteci geçici sürelerle de olsa kapatılmıştır. Tek parti yönetimine muhalif basından zaman zaman yükselen sesler bir süre sonra siyasî iktidar tarafından çeşitli şekillerde susturulmuştur. Basın üzerindeki yoğun baskı, savaş sonuna kadar devam etmiş, Avrupa'da faşizmin yenilgiye uğramasıyla azalmaya başlamıştır.

SONUÇ

Bugünkü anlamda yazılı basının ortaya çıktığı 16. Yüzyıldan günümüze kadar geçen dört yüz yıl içinde basın özgürlüğünün en belirleyici kriteri, içinde bulunduğu siyasî rejimin niteliği olmuştur. Monarşik rejimlerin yerini demokrasiye bırakması, basının özgürlük alanının da genişlemesini ve işlevini özüne uygun biçimde gerçekleştirmesini olanaklı kılmıştır. Basının özgürleşme sürecinde şüphesiz Fransız ihtilâlinin, sonraki yüzyılda ise, sanayi devriminin gerçekleşmesinin önemli etkisi olmuştur. "Bilgilenme ve ayatlanma"nın insanın en doğal haklarından sayılması, düşünce özgürlüğü alanındaki olumlu gelişmeler, basın özgürlüğünün altyapısını oluşturmuş-

tur.

Türk basın tarihinde ise, düşünce ve basın özgürlüğü kavramları, Osmanlı toplum yapısının otokratik yönetime dayanması ve dışa kapalı olması gibi nedenlerden dolayı, Batı'lı ülkelerden çok sonra ülke gündemine girmiştir. Osmanlı toplumunun tarıma dayanması, sanayileşmenin bir asra yakın bir süre geriden gelmesi, basının sanayileşmesini, toplumsallaşmasını ve dolayısıyla siyasallaşmasını da geciktirmiştir.

Türk Basını, özgürlüğü, ilk kez gerçek anlamda 1908'de ikinci kez İkinci Dünya Savaşı sonrasında demokratikleşme sürecinin başlamasıyla yaşamıştır.

Türkiye'nin 1923-1946 yılları arasında yaşadığı tek parti döneminde basın tamamen siyasi otoritenin mutlak kontrolü altında kalmıştır. Bu, ekonomik güçlükler çıkarma gibi dolaylı bir baskı olmayıp, doğrudan idarenin tek yönlü doğrudan baskı ve propagandasını içermiştir.

Batı Dünyası içinde yer alma iddiasındaki, kapalı Osmanlı Toplumunun yerini alan genç Cumhuriyete bunun gereklerini yerine getirmek için bir takım köklü devrimlerin yapılması zorunluluğuyla karşılaşmış, çoğulcu demokrasi hedeflenmesine rağmen, ancak, öncelik tercihinde, muhalefetsiz bir dönemle reformların yerleştirilmesi ve yeniden yapılanma ile Batı'ya entegre olma amaçlanmıştır.

Rejim aleyhindeki ayaklanmalar, her türlü muhalefetin yasaklanmasını öngören yasaların hazırlanmasını kaçınılmaz kılmıştır. 1925 tarihli Takrir-i Sükûn Kanunu, 1931 tarihli Matbuat Kanunu ve 1938'de kurulan Basın Birliği, devletin basını kontrol altında tutma çabalarının birer somut kanıtıdır.

1930'lu yıllarda Avrupa'da hızla yayılan faşizmin etkileri belli ölçüde Türkiye'de de hissedilmiş, faşist İtalya'daki Basın Odalarının bir türü olan Basın Birliği, çıkarılan bir yasayla meslek kuruluşu olarak Türkiye'de kurulmuştur. Bu dönemde basın, diktatörlük rejimlerindeki tüm güçlüklerle karşılaşmış, gerçek işlevinden zorunlu olarak uzaklaşmıştır. Takrir-i Sükûn Kanunu ve Matbuat Kanunu, hükümete yargı kararı olmaksızın gazete kapatma yetkisi vererek, antidemokratik bir ortam meydana gelmiştir. Bu durum, İkinci Dünya Savaşı yıllarında da devam etmiştir. Basın, yeni rejimin adı Cumhuriyet olmasına rağmen, Osmanlı Monarşisinin sağladığından daha fazla bir hürriyete sahip olamamıştır.

DİPNOTLAR

- (1) Ali GEVGİLİ, **Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk**, Bağlam Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 13.
- (2) A.g.e., s.14
- (3) Mete TUNÇAY, **T.C'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, 3. B., Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 17.
- (4) A.g.e., s., 24-25.
- (5) Bkz. Altan Öymen'in Konuşması, Gazeteciler Cemiyeti Tarafından Düzenlenen Panel, **Atatürk Döneminde Basın ve Basın Özgürlüğü**, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İstanbul, 1982, s. 35-38.
- (6) GEVGİLİ, a.g.e., s.14.
- (7) TUNÇAY, a.g.e, s.70-80.
- (8) ÖYMEN, a.g.e, s.39.
- (9) Metin TOKER, "Tahrir-i Sükûn 1925'ten, Tahkikat Komisyonu 1960'a-Gazi Paşa Kararını Vermiştir", **Milliyet Gazetesi**, 20.8.1991
- (10) A.g,yz.
- (11) A.g,yz.
- (12) A.g,yz.
- (13) A.g,yz.
- (14) Kayhan İÇEL, **Kitle Haberleşme Hukuku**, 2.B., İstanbul Üniversitesi, B.Y.Y.O. Yayını, İstanbul, 1985, s.30.
- (15) A.g.e. s.31.
- (16) Mahmut İhsan ÖZGEN, **Basın Ahlak kuralları ve Yasalar**, Kardeşler Basımevi, İstanbul, 1988, s. 116.
- (17) Server İSKİT, **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, Başvekalet Basın ve yayın Umum Müdürlüğü Yayını, No:2, Ankara, 1943, s.312.
- (*) Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi** 1945 Yılı Koleksiyonu.
- (**) Bu dönem basının karakteristik özelliğini yansıtan bir örnek şudur; 20 Temmuz 1940'da Başbakan Refik Saydam imzası ile gönderilen direktif şu hususları içermiştir; 1) Gazetelerde büyük manşetler yalnızca iç haberler için kullanılacaktır. 2) Dış haberler, tek sütuna dizilecek ve bunlara yirmidört puntodan büyük başlık atılamayacaktır. 3) Basın yayın Genel Müdürlüğü'nün ve anadolu Ajansı'nın vereceği dış haberlerden başka hiçbir haber yayınlanamayacaktır, 4) Türk rejiminden ve bu rejimin ideolojisinden gayrı, velev ki fikri tetkik namı altında olsa da diğer rejim ve ideolojilere ait yayın yapılmayacaktır". Gazeteciler Cemiyeti Yayını, No: 24, İstanbul, 1987, s. 65.